

hogy Louis-Joseph de Bourbonnak (1654–1712), Vendôme hercegének természetes gyermeke volt, és csak néhány tanulmány tulajdonított jelentőséget személyének. A párizsi Bibliothèque Nationale de France kéziratárában őrzött és a kutatók által eddig figyelemre nem méltatott munkái, de különösen az azok mellett található terjedelmes levelezése érdekes új információkat hozott nemcsak a személyére, hanem a század történelmére és történetírói törekvéseire vonatkozóan. Bellerive lovag élete jó példája a felvilágosodás századának Voltaire által „szegény ördögöknek” (*pauvres diables*) nevezett sanyarú sorsú íróira, akik a tolluknak köszönhetően szerettek volna tisztességes megélhetéshez jutni mecénásaik segítségével. Bellerive lovag számára a legfontosabb problémát az jelentette, hogy részben személyes, illetve rajta kívül álló okok miatt nem tudta fő művét befejezni és kiadni. Ebben a legnagyobb akadályt a királyi cenzúra támasztotta, mivel Bellerive a Vendôme herceg élettörténetét leíró munkájában számos olyan kritikát is megfogalmazott, amelyek még élő befolyásos francia arisztokraták érdekeit, vagy a királyi család közvetlen felmenőinek jóhírére érintettek. A kéziratok számos olyan tabunak számító témát érintettek, mint például Vendôme hercegének homoszexualitása, a francia arisztokrácia spanyol örökösödési háborúban játszott katonai szerepe, vagy a királyi udvar pletykái.

Jól jelzi a cenzúra kíméletlen munkájának eredményét, hogy Bellerive több ezer oldalas életművéből végül csak két kisebb munkája látott napvilágot. Az első műve (*Relation d'un voyage du chevalier de Bellerive d'Espagne à Bender, et de son séjour au camp du roy de Suède*, Prault, Paris, 1713.) annak a küldetésének a történetét meséli el, melynek során a moldvai Benderbe küldték, hogy találkozzon a poltavai csata után ott menedéket kapott XII. Károly svéd királlyal.

Másik műve a már említett Vendôme herceg életrajzának lerövidített és alaposan cenzúrázott változata (*Histoire des dernières campagnes de Son Altesse Sérénissime Monseigneur le duc de Vendosme*, Prault, Paris, 1714.) volt. A könyv lapjain az eredeti kéziratok feldolgozása nyomán ki-rajzolódik egy ismeretlen emlékiró szemével bemutatott XVIII. századi egyedi történelemszemlélet, amelyet El Hage valószínűleg túlzás nélkül hasonlít Saint-Simon hercegéhez. A kötet fejezetei logikus sorrendben mutatják be Bellerive lovag vázlatos életrajzát, Vendôme herceghez fűződő viszonyát, történelmi munkáját, újításait és a szabad véleményének a hatalommal való ütközéseit.

A mű jól olvasható, élvezetes stílusa gyakran váltakozik az archaikusabb forrásidőzetekkel. Az elbeszélés folyamán szó esik olyan magyar történelemben is szerepet játszó személyekről is, mint a már említett XII. Károly svéd király vagy a II. Rákóczi Ferenchez rendelt francia követ, des Alleurs márki. A könyv végén függelékben bőséges forrásközléssel támasztja alá a szerző állításait, amelyhez még egy alapos bibliográfia is járul. A hely- és névmutató hiányát a mű viszonylagos rövidegsége indokolja, valamint az a tény, hogy a könyvet jól kereshető elektronikus változatban is terjeszti a L'Harmattan kiadó. Végezetül elmondható, hogy Fadi El Hage új könyvével nemcsak a Robert Darnton által kedvelt felvilágosodás árnyékirodalmára, a *bohème littéraire*-re vetült több fény, hanem személyében egy érdekes és eddig ismeretlen kora újkori hadtörténész tevékenységét is sikerült felfedezni.

Tóth Ferenc

TOMASZ SZUBERT

JAK(Ó)B SZELA

(14) 15 lipca 1787 – 21 kwietnia 1860

(*Jak(ó) b Szela. 1787 július 15 (14) – 1860. április 21. Wydawnictwo DiG. Warszawa, 2014. 343 o. ISBN: 978-83-7181-851-6*)

A XIX. századi lengyel história legmegdöbbentőbb és egyben legtanulságosabb eseményéről, a nemesi demokraták 1846-os galíciai februári felkelés-kísérletéről, s az ezt véresen felszámoló jobbágyemmozdulásról, a lengyel fogalom szerinti *rabacjaról*, parasztdúlásról mindezekig nem született összefoglaló munka. Napjaink történészei is mintha kerülni igyekeznének ezt a számos vonatkozásban kényes témát. A lengyel köztudatban szépirodalmi művek, versek, poémák, drámák

– elsősorban Stanisław Wyspiański *Menyegzője* – tartják életben az *1846-os esztendő*t. Emiatt burjánozhatnak változatlanul a történekek párhuzamosan támadt mítoszok arról, hogy a parasztfelkelést a bécsi udvar szervezte a Lengyelország helyreállításáért szövetkező galíciai nemesek ellen, akiket jobbágyaik élve 5 forint, sebesülten 8 forint, holtan 10 forint jutalomért adtak át az osztrák hatóságoknak. Utóbbiak a pokoli fondorlattal kiöltött tarifatáblázattal ösztökélték a jobbágyokat arra, hogy uraikat agyonverjék. Andrzej Wajda *Menyegző* című filmje is megeleveníti a közismert metszeten ábrázolt jelenetet: Breinl, a császári hivatalnok leszámolja a nemes levágott fejéért járó aranyakat a véres szukmányban előtte hajlongó parasztnak.

A mítoszokkal való szembenézés, szembesítés és az események ismeretlen vagy újrakelemzett, újraértelmezett levéltári forrásokkal megalapozott rekonstruálása tekintetében is hézagpótló Tomasz Szubertnek, a Bécsben élő „független lengyel történésznek” közelmúltban megjelent *Jak(ó)b Szela* című monográfiája. Könyvének azonban nemcsak a „galíciai vámpírként” emlegetett Szela a főhőse, akiből a néhány évtizeddel később alakult lengyel néppártok, parasztpártok sikertelenül próbáltak mozgalmak számára ideológiai példaképet kreálni, hanem valóságos pártfogója, Joseph Breinl von Wallerstern, tarnóvi sztarosza is. Formálisan a kettejük között támadt történelmi mágneses térben sűrűsödnek az 1836 februárja (Breinl tarnóvi hivatali működésének kezdete) és 1846 tavasza közötti évtized galíciai eseményei.

A monográfia időkerete azonban jóval tágabb az említett évtizednél. Ez az eddigi szakirodalmat ismertető és értékelő bevezetőt követő I. fejezet címéből – *Od narodzin po rabację (A születéstől a parasztválásig)* – is kiderül. Ennek a születési helye utaló alfejezete – *W Smarzowej (Smarzowában)* – tisztázza Szela születési dátumát. A smarzowai jobbágy ugyanis kilenc évvel előbb látta meg a napvilágot – 1787. július 14-én –, mint ez a szakirodalomban rögzült. A szerző tisztázza, hogy a már fiatal Szeláról kialakított, majd egyre sötétül negatív portrét – „verte és elűzte házukból a szüleit, hogy maga költözzön a helyükbe, majd miután a szülői lakot felgyújtotta, elszökött s két éven át csavargott, latorkodott”, s a katonaságot öncsonkítással kerülte ki, majd látszólagos megállapodottsága idején megölte tíz éves árva szolgáját, megmérgezte feleségét, többször összeütközésbe került a törvénnyel – részben az 1846-ban megrajzolt rémképének vonásai torzították „visszamenőleg” is. Tény, hogy a smarzowai és siedliska-boguszi Bogusz-család írástudatlan jobbágyaként harmincnégy éven át képviselte a két település jobbágyközösségeinek érdekeit. A Boguszokkal történt összetűzésekből, pereskedésekből – noha maga mögött tudhatta igazát és a tarnóvi sztaroszahivatal támogatását – rendre vesztésként került ki, s makacúsága miatt földesura részéről durva, megalázó retorziók érték.

Tomasz Szubert Szela életrajzának feltárása kapcsán részletesen ismerteti a nyugat-galíciai lengyel falu helyzetét a XIX. század derekán. Ennek során a domíniumok (uradalmak) működésébe is bepillantást enged: „1846 elején a domíniumok kötelessége volt a felsőbb rendelkezések és kóriratok kihirdetése, megmagyarázása és kézbesítése, eredményességét a kormány megbízottak aprólékosan ellenőrizték, az utasítások elhanyagolásáért pénzbüntetést szabtak ki, s nemegyszer került sor emiatt az uradalmi hivatalnokok elbocsátására is. A katonaságot illetően a sorozólista összeállítása és az újoncállítás, a szabadságon lévők névsorának vezetése és a gyakorlatoztatása, a beszállásolás és az előfogatok intézése is a domíniumok feladata volt. A domíniumok segélyeztek és büntettek a robot és az adóelmaradás miatt, vezették a telekkönyveket és folytattak békéltetéseket (akkor is, amikor az egyik érintett fél pont maga a domínium volt). Kompetenciájukba tartoztak az örökösödési- és gyámügyek. Ők szervezték meg a tűzvédelmet, továbbá a közbiztonság és a közrend fenntartására a helyi rendőrséget... A domíniumok mérték ki a bíraskodási és rendőrségi jogkörükbe tartozó ügyekért az alattvalókat érintő büntetéseket. Leggyakrabban a botbüntetést alkalmazták, amelynek során a férfiakra 25 botütést, a nőkre és 18 éven aluliakra 12 vesszőcsapást mérhettek ki.”

A központi hatóságok jobbágyokra nézve sérelmes rendelkezések végrehajtása is jobbára az uradalmi hivatalnokok feladatkörébe tartozott. Így a jobbágyokban meggyökeresedett, hogy mindent az őket elnyomó, kiszípolozó urak és hivatalnokok a felelősek. Az is tény azonban, hogy nem véletlenül alakult ki Európában az a vélemény, hogy – Oroszországot és az Oszmán Birodalmat nem számítva – a galíciai jobbágnak ment legrosszabbul a sora. A galíciai jobbágy gyűlölte urát, s az ura által képviselt és hirdetett eszméket is – beleértve Lengyelország, a lengyel állam helyreállításának ideáját is. Számára a nemes a lengyel szinonimája volt, magát „mazurnak” vagy „császárinak” tartotta, ha nemzetiségéről faggatták.

Az Orosz Birodalomhoz tartozó Lengyel Királyságban kirobbant 1830/31-es szabadságharc leverése után a Galíciát behálózó összeesküvő szervezetek egyik közvetlen célja a galíciái lengyel és rutén (ukrán) néppel való kapcsolatteremtés volt, hogy megnyerjék őket Lengyelország helyreállítása ügyének. A felvilágosítására, megnyerésére tett erőfeszítések csekély eredménnyel jártak. Ez azonban nem rendítette meg az 1832 tavaszán Franciaországban alakult Lengyel Demokrata Társaság vezetőiben kikristályosodott meggyőződést, hogy a jobbágyfelszabadítás pusztá kihirdetése egy csapásra megváltoztatja a parasztság Lengyelország helyreállítása iránti közönyös vagy ellenséges magatartását, s ennek következtében a nép fiainak milliói fognak a függetlenségi harc zászlai alá „felcsapni”. A közös falusi mulatságok, táncok, lakomák művi hangulata azt az érzetet keltette az érintett galíciái nemesekben is, hogy ez valóban így lesz.

Az ezzel kapcsolatos tragikus csalódást Szubert a *Rabacja (Parasztdúlás)* című fejezetben tárja elénk. A Lengyel Demokrata Társaság Versailles-i Központja által 1845 végére, 1846 elejére tervezett, s kapkodva szervezett, de inkább az érzelmeire hatón deklarált összemzeti felkelésnek a szabadvárosi státuszú Krakókban, valamint Galíciában történő kirobbantásáról – a lengyel emisszáriusokat a Poznańi Nagyhercegségben letartóztató porosz rendőrségtől – idejében tudomást szereztek az ausztriai lengyel összeesküvő szervezetek tevékenységét figyelemmel kísérő, s ellenük sokszor sikerrel fellépő osztrák hatóságok. Maga Breinl sztarosztja már 1845 decemberében összehívta és éberségre intette a Tarnóvi kerület falubíráit, s arctalan ügynökei révén elterjesztette, hogy a császár ellen lázongó „rosszban sántikáló” elemek az uralkodóhoz hú parasztság kiirtására készülnek, s ezt meg kell akadályozni.

A február 18-ról 19-re virradó éjjel a kijelölt gyülekezőhelyekre – többek között Tarnów elfoglalására – tartó, majd a szervezetlen akció lefújása miatt onnan hazatérő nemesek felfegyverzett jobbágycsapatokkal találták magukat szembe. A jobbágyok eszeveszett dühvel vetették magukat – a meggyőződésük szerint – legyilkolásukra, kútjaik megmérgezésére szövetkezett nemesekre és hivatalnokaikra. Minderről még nem szerezhett tudomást Moritz von Deym prágai rendőrigazgató, de február 19-én kelt, Joseph Sedlnitzky rendőrminiszternek címzett levelében pontosan ráérzett az akkor zajló Tarnów környékén zajló események lényegére: „Most, amikor az alsóbb rendek szembefordulnak a lengyel nemességgel, olyan fegyver van a kezünkben, amelyet kíméletlenül fel kell ellene használni, hogy soha többé ne legyen felkelés.” Breinl is éppen február 18-án és 19-én fogadta hetven körjegyzőség küldötteit, akik hűségükről biztosították az uralkodót. A sztarosztja 500 forinttal jutalmazta meg őket. A Tarnóvi kerületben az udvarházak 85 százalékát dúlták fel, rabolták ki és tették a lángok martalékává. Galíciában 450 udvarház és több mint 1000 „nadrágos” ember (nem csupán nemes) esett áldozatul a parasztdúlásnak. Kelet-Galícia rután (ukrán) jobbágysága elenyésző arányban vett részt a felkelésben, öldöklésben. Nyugat-Galíciában lengyel parasztok gyilkolták a lengyel nemeseket és hivatalnokokat.

A könyv e fejezetéből az is kiderül, hogy a parasztdúlást a Tarnóvi kerületben nem Szela kezdeményezte. Ő csak február 20-án kapcsolódott be a véres eseményekbe. Igaz, ténykedését azzal kezdte, hogy agyonverette a Kamienica Dolnához közeli kocsmában fogva tartott Wiktor Boguszt. Szubert dokumentumokkal bizonyítja, hogy a Bogusz-család további négy tagjának megöléséért közvetlenül nem őt terhelte a felelősség, noha megelégedettséggel vette halálhíriket. A vámpír elnevezést talán amiatt ragasztották rá, hogy a siedliska-bogusz-i temető sírköveit és keresztjeit is ledöntötte, mondván, hogy „itt is egyenlőségnek kell lennie...” Egyébként a dúlás résztvevői a papokat, mint Lengyelország helyreállításának híveit sem kímélték. Közülük többeket agyonverték. Volt, akit az általa celebrált szentmise után.

A Bogusz-család nő- és gyermektagjait Szela a maga házában helyezte „védőörizet alá”. A kerületben élő parasztnak kiadott rendelkezéseit és a Breinl sztarosztjának címzett leveleit Apolonia Bogusz írta. Szela – a szabadnak hirdetett gyilkolás huszonnégy órája elmúltával – igyekezett fegyelmet tartani jobbágyai között. A kapcsolatot ennek céljából fel akarta venni a katonasággal, amely azonban e tekintetben nem mutatkozott tevékenynek.

Az április elejéig eltelt hat hetet „Szela kormányzásaként” („Rządzą Szeli”) ismerteti Tomasz Szubert. Hogy ezekben a hetekben valóban számolni kellett vele, az is bizonyítja, hogy maga a tartományi elnökség elnökhelyettese, gróf Leopold Łażansky is tárgyalni kényszerült vele Tarnówban. Azt azonban érzékeltette vele, hogy ki az igazi úr. Miután alaposan megvárakoztatta, március 21-ről 22-re virradó éjszaka abban állapotott meg vele, hogy a parasztnak továbbra is ellenőrzik az általuk

elfoglalt területeket, de mindaddig, amíg a császár nem dönt érdeküknek megfelelően, a földeket megművelik. Ehhez a „parasztkirályt” továbbra is pártfogoló Breinl sem tudott engedni. Meghagyta, hogy a robotnak tegyenek eleget, mert a földek nem maradhatnak parlagon – az általuk legyilkolt uraságokéi sem. Emiatt Szela egyre népszerűlenebb lett a közép-galíciai parasztek körében, pedig március derekán még 50 falu népe tett neki hűségesküit. Miután egy vakhír nyomán Szela több száz felfegyverzett paraszt élén megjelent a szülőfalujához közeli Brzostekben, a Gubernium elnökségének elnöke, Franz Krieg Hochfelden báró türelme is elfogyott, s utasította Breinl sztarosztát, hogy tartóztassa le „a parasztkirályt”. Breinl hiába hozta fel pártfogoltja mentségéül, hogy végül kártétel nélkül elhagyta a megszállt kisvárost, Brzosteket, kénytelen volt Szelát Tarnóiban bebörtönözni. Igaz, a lehetőség szerint luxuskörülményeket biztosított neki: vendégeket fogadhatott, felesége vele lakhatott, de a védőőrizetnek feltüntetett fogvatartás tényét nem lehetett letagadni.

Ekkorra azonban már mind inkább a Szela neve által fémjelzett rémségektől volt visszhangos Nyugat-Európa. A Poroszországhoz tartozó Poznańi Nagyhercegség lengyel újságjai szemtanú-beszámolók alapján részletesen ismertették a véres galíciai parasztdúlást. Híradásaikat átvette az angol, német, francia, belga sajtó – azokkal a kommentárokkal együtt, miszerint a lengyel nemesség lemezárulásáért a bécsi kormányt, Metternich kancellárt és beosztott területi vezető hivatalnokát, Breinl sztarosztát terheli a felelősség. A személyes érintettségben Metternich most szembesülhetett azzal az eshetőséggel, hogy a közvéleményt formáló sajtó talán nagyobb hatalom, mint ő. A parasztdúlásnak propaganda szempontból Oroszország lett a nyertese, amely megszűnt a lengyel nemzet első számú elnyomójának lenni, s e tekintetben a cár, „botos Miklós” Metternich mögé került. Talán emiatt terjedt el az, hogy a parasztdúlást voltaképpen orosz provokáció következménye volt.

Az osztrák kormányt elítélő európai visszhang mellett Henryk Bogusz I. Ferdinánd császárnak címzett beadványa is hozzájárult ahhoz, hogy az uralkodó végül vizsgálatot rendelt el a februári galíciai események kapcsán. Sedlnitzky rendőrminiszter és Leopold Sacher-Masoch, a hírhedt galíciai rendőrigazgató minden eszközzel igyekezett befeketíteni a Bogusz-családot, felhozva, hogy tagjai érintettek voltak a Bécs-ellenes mozgalomban. Szelát végül ártatlannak nyilvánították, de nem engedték ki otthonosan berendezett börtönéből. Henryk Bogusz sem adta föl, s az uralkodónak címzett újabb és újabb beadványban részletezte a családját ért parasztdúlás szörnyűségeit. Minderől a sajtót is tájékoztatta. Ebben a helyzetben az osztrák kormány mind Breinltől, mind Szelától meg akart szabadulni. Brienl érdemeiért kitüntették, majd áthelyezték Brünnbe. Szela kérdésének megoldása hosszabban elhúzódott. Előbb Osztrák Sziléziába, Cieszyn környékére akarták családstul áttelepíteni. Kiderült, hogy ott nincsenek kincstári földek. Végül 1848 februárjában, még a párizsi forradalom kirobbanása előtt Bukovinában, Glitban, német telepesek környezetében jelöltek ki számára gazdaságot.

Az itt töltött bő évtizedet Szubert a *Bukovina* című fejezetben ismerteti. Megemlíti, hogy 1852 őszén ismeretlenek kis híján agyonverték Szelát. A lengyel történész szerint a Bogusz-család által felbékelt emberek lehettek a tettesek. Mindenestre Szela több panaszlevelet intézett a császárhoz. Évente 25 ezer ilyen beadvány érkezett az Udvari Kancelláriához. Szela apránként megszűnt kivételezett személy lenni. Kihágásait se nézték el. Egy alkalommal a település bírója őt 30, fiát 15 botütéssel büntette. Abban a tudatban halt meg, hogy az uralkodó nem méltányolta egykori érdemeit. Felesége, Salomea tizenöt és fél hónappal élte túl urát, aki 1861. augusztus 3-án halt meg.

Tomasz Szubert a Szelára vonatkozó német és lengyel nyelvű fontosabb dokumentumokat könyve függelékében teszi közzé. Ugyanitt láthatók a smarzowai Szela-család és az elnémetesedett bukovinai Schela-família leszámazási táblázatai is. Az 1846-os galíciai parasztdúlás tanulságait a magyar reformellenzék vonta le következetesen, s ennek eredményességét az 1848 tavaszán felszabadított magyarországi jobbágyország magatartása bizonyítja leginkább. Tomasz Szubert kitér arra, hogy a galíciai nemesség 1848 áprilisában is lépéshátrányba került határozatlansága miatt. A Ferdinand von Österreich d'Este főherceg helyébe 1847 áprilisában kormányzóként kinevezett Franz Stadion-Warthausen – Szubert szerint korának egyik legkiválóbb osztrák politikusa – a jobbágykérdés megoldása politikai hasznának fontosságát érzékelve 1848. április 22-én – Bécs előzetes hozzájárulása nélkül – uralkodója nevében kihirdette a jobbágyfelszabadítást. Ezzel a galíciai parasztságot további évtizedekre megőrizte az osztrák császár rendíthetetlen hűségében.